

Kovács Kálmán Árpád

történész, Pannon Egyetem MFTK Antropológia és Etika Tanszék

Történeti mintázatok az északi Balaton-térség mai magyar népessége környezeti attitűdjeiben

A humánökológia és a környezettörténet tudományai egyértelműen az értékelvű, értékalapú tudományosság körébe sorolhatóak, mely nemcsak feltárni, hanem formálni is igyekszik az embereknek a természettel és környezettel kapcsolatos attitűdjeit (Takács-Sánta, 2008, 21–24. o.). Takács-Sánta András a környezeti érzékenység közpolitikai és az attitűdelméleten alapuló elméleti megközelítés közül az utóbbi mellett teszi le a voksát, a környezeti érzékenységet egyfajta környezeti attitűdnek tekinti.

Az attitűdöket a klasszikus felosztás szerint kognitív, érzelmi (affektív) és viselkedéses dimenziókra tagoljuk azzal a megjegyzéssel, hogy egyes szerzők a kérdést az érzelmi összetevőkre szűkítik, vagy a kognitív és viselkedéses elemekben is a pozitív vagy negatív irányú érzelmi mozgósító erővel rendelkező tényezőket keresik. Ez alapján is nyilvánvaló, hogy a környezeti érzékenység különböző dimenzióit nem lehet élesen elválasztani egymástól (Takács-Sánta, 2008, 62–64. o.). Előző tanulmányomban a legújabb német szakirodalom tükrében igyekeztem feltárni a környezeti érzékenység attitűdjeinek kultúrtörténeti mintázatait (Kovács, 2013). A Takács-Sánta András-féle alaptételekre támaszkodva jelen tanulmányomban összefoglalom a környezeti érzékenység kultúrtörténeti mintázatait taglaló előzetes hipotéziseimet, majd mérlegre helyezem őket egy kérdőíves szociológiai vizsgálat adatainak fényében, mennyiben támasztották alá és mennyiben cáfolták az empirikus adatok előzetes feltevéseimet. A hivatkozott kérdőíves szociológiai vizsgálat adatai a TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0064 azonosító számú *Az éghajlatváltozásból eredő időjárási szélsőségek regionális hatásai és a kárenyhítés lehetőségei a következő évtizedekben* című projekt *Az éghajlatváltozással kapcsolatos attitűd, mentalitás, történeti és kortárs alakzatok* elnevezésű alprojekt keretében a Pannon Egyetem és a BIFÜ Nkft. NK együttműködésében megvalósult kérdőíves vizsgálatokból származnak. A kérdőív módszertanára nézve jelen folyóiratszám másolható részletes leírást tartalmaz. Ezen a helyen csak a tanulmányban gyakran használt „ágencsoport” fogalmára szeretnék röviden kitérni.

A kutatási alprojekt abból a hipotézisből indult ki, hogy az északi Balaton-térség mai magyar népességében is vannak olyan személyek, akik olyan társadalmi pozícióban vannak, hogy befolyást gyakorolhatnak egyfelől magára az éghajlatváltozásra és annak hatására (mint például a mezőgazdasági vállalkozók és a polgármesterek), másfelől pedig befolyást gyakorolhatnak – más-más módon és hatókörben – az ökológiai attitűdökre (mint a biológia és földrajz tanárok, a tanítók, a lelkészek, a médiaszakemberek és a leendő környezetmérnökök). Következésképpen ezen ágencsoportok tagjainak környezeti érzékenységgel kapcsolatos attitűdjeit kiemelt feladatként kell vizsgálni. Társadalmi jellemzőinél fogva elmondható, hogy az átlagnépességben az idősek és képzetlenebbek,

az ágencsoportokban az aktív korosztály valamint a nagyobb kulturális, gazdasági és társadalmi aktivitás nyer magasabb reprezentációt. A későbbiekben látni fogjuk, hogy ezt elkülönítést annak ellenére meg kell tennünk, hogy az összes megkérdezettek 77,7 százaléka a középrétegekhez sorolta magát és csak 20,7 százaléka az alsó rétegekhez.¹ Az ágencsoportokhoz soroltunk egy középiskolás diákokból álló mintát, mint akik már – elméletileg – rendelkeznek annyi ismerettel, hogy a környezettel kapcsolatos attitűdjeik kérdésében önálló ítéletalkotásra képesek, másrészt a jövő társadalmát leképezve, attitűdjeiket a jelenlegi átlagnépességével összevetve a „hol?”, „honnan?”, „hová?” kérdéseire nézve szűrhetünk le fontos tapasztalatokat.

1. hipotézis: A mai, szélesen értett közvélemény egyénileg, társadalmilag és tudományosan is érzékeli azt az alapvető „dialektikus feszültség”-et, hogy az ember uralni kívánja a természetet, ugyanakkor tőle változatlan függőségben van.

Az ember és természet viszonyát firtató kérdésre adott válaszaikban senki nem különítette el magát teljesen a természettől.² Az északi Balaton-térség mai magyar népessége a környezet mint érték mellett elkötelezettnek tekinthető.³

2. hipotézis. A fiatalok a technikai civilizáció és az elektronikus kommunikáció bővülésében élnek.

Az ember és természet viszonyát firtató kérdésre adott válaszaikban a középiskolás diákok az általános társadalmi közvélekedéstől eltérően, szignifikánsan (sőt kiugróan) alacsonyabb mértékben érzik magukat a természet részének, mint más csoportok.⁴ Ez a hozzáállás tükröződik következetesen abban, hogy értékválasztásaikban a környezetorientáltság, környezeti érzékenység igencsak középtájról került.⁵ Ha tehát hiszünk abban, hogy a felnövekvő generációknak kitüntetett szerepe lesz a fenntarthatóság megteremtésében, és hogy a fenntartható fejlődés iránti igény szorosan összefügg a környezeti érzékenységgel, akkor a középiskolás diákok környezeti nevelését a mostaninál sokkal hangsúlyosabbá és hatékonyabbá kell tenni.

A 3.1. kérdésre adott válaszok összegző adatsorait átnézve a teljes társadalmi bizonytalanság tűnik elő abban a kérdésben, a végsőkéig specializált és magasan technicizált modern társadalomban kinek a felelőssége az antropogén éghajlatváltozással szembeni küzdelem és az általa okozott változásokra való felkészülés, negatív társadalmi hatásainak kivédése. Közös vonásokként mégis megállapítható, hogy a megkérdezettek a megelőzés és kárenyhítés kérdését társadalmi-politikai-tudományos-szakigazgatási problémának tartják, mely csak a nevezett szereplők szoros együttműködésével oldható meg. A lokális politika szereplői és a helyi gazdasági tényezők (vállalkozók, földek tulajdonosai) megoldást erre az átfogó problémára nem tudnak adni. Az északi Balaton-térség népessége tehát a mezőgazdaság szereplőit egyáltalán nem számítja ezen a téren komoly tényezőnek. Ez pedig komoly tudatlanságra vall. Ha ezt a tudatlanságot csökkenteni lehetne, ez nagy lendületet adhatna az étel-miszer-fogyasztás tudatosabbá tételéhez is.

Rendkívül érdekes az oktatás mediátorszerepének megítélése.⁶ Két réteg nagyon szkeptikus a mai magyar közoktatás hatékonyságával kapcsolatban: az átlagnépesség és az oktatási tevékenységet „elszenvedő” középiskolás réteg. A közoktatás tanítói és tanári szereplőinél, illetve az ágencsoportok tagjainál az oktatás jelentősége a középmezőnybe kerül. Ez nem rossz, ha az előbbieknél úgy értjük, hogy a „magunk szerény eszközeivel” (tanítók, tanárok), a „maga szerény eszközeivel” (többi ágencsoport) minden lehetőséget megtesz. Ha az átlagnépességben az oktatással szembeni szkepszist nem sikerül csökkenteni, az alacsonyabb képzettségű rétegekben és az oktató-nevelő munka ala-

nyai között nem sikerül az oktatásügy társadalmi tőkáját növelni, akkor az oktatásügy (továbbra is) a szegregáció eszköze marad, és nem tudja ellátni azt a hivatását, amit a nagy társadalmi sorskérdések megoldása terén be kellene töltenie.

3. hipotézis: A környezet eszméje lassan arra a helyre tolakszik fel, amit a 20. század első feléig a „nemzet”, a 18. századig pedig a „hit” ideája töltött be.

Hipotézisemet az északi Balaton-térség mai magyar népességére nézve csak részben látom alátámasztottnak. Az 1.5. kérdéssor értékeinek rangsorrendjében ugyanis a foglalkozási szempontból aktívabb és magasabb képzettségű rétegekhez tartozó válaszadók esetében a környezet eszméje messze megelőz minden mást. A megkérdezett középiskolás diákoknál a környezetorientáltság igencsak középtájról került, az átlagnépességben pedig a hedonizmus és a függetlenség értékei komoly riválsaiként lépnek föl, némileg meg is előzve azt.⁷

4. hipotézis: Az ember környezeti jövőjéről apokaliptikus és optimistább nézetek forognak közkézen.

A 2.5. kérdésre adott válaszok adatsorai a megkérdezettek éghajlatváltozással kapcsolatos gondolkodásmódjának hangsúlybeli különbségeire adnak fontos adalékokat. A fő választás a már elkezdődött, fokozatos (tehát folyamatos alkalmazkodásra lehetőséget biztosító) vagy a már életében gondot okozó (tehát gyors, gyökeres, esetenként apokaliptikus felfordulással járó) változás feltételezése között húzódik. A változás gondjelleget feltételezése esetén ki lehetett tolni a (valósi) problémák a távolabbi jövőbe (gyermek, unokák életébe), tehát az apokaliptikus víziók társadalmi recepciójának erősségét a második válaszlehetőség adja. Az északi Balaton-térség mai népességének valamivel több, mint a fele vall mérsékelt víziókat. Megdöbbentő tény, hogy a nyugdíjas korosztállyal súlyozott átlagnépesség az éghajlatváltozással kapcsolatban sokkal inkább apokaliptikus víziókat vall, mint a felnövekvő és az aktív korosztályok. Ebben a kérdésben a tanítók hozzáállása még meg is haladja, a polgármestereké és az egyházi tisztviselőké pedig megközelíti az átlagnépesség apokaliptikus várakozásait. Az apokaliptikus veszély érzete a legalacsonyabb a médiászakemberek, vállalkozók, egyetemista és középiskolai diákok körében. A 2.4. és a 2.7. kérdésekre adott válaszok adatsoraiból nyilvánvaló, hogy a megkérdezettek az éghajlatváltozás hatásait világviszonylatban rendkívül fontos, de még nem válságos, Magyarországot és az északi Balaton-térséget egyenesen enyhébb következményekkel sújtó jelenségnek ítéleték.⁸ Mindez azt is jelenti, hogy az északi Balaton-térség egyelőre nincs tisztában azzal, hogy

5. hipotézisünk szerint a „hosszú távú fenntarthatóság” és a vele összefüggő „környezettudatosság” („környezettudatos életmód”). társadalmi rögzüléséhez küzdelemre, anyagi, fizikai és szellemi erőforrásaink szélsőséges, a normál élet szükségleteit jóval meghaladó mértékű koncentrációjára, egyfajta ökoforradalomra lesz szükség.

Ha a veszélyérzet alacsony, a társadalom kevésbé elfogadó a forradalmi gondolatok iránt. De miért alacsony a veszélyérzet? Erre a természettudományos tárgyakat oktató középiskolai tanárok példája szemléletes magyarázat lehetőségét nyújtja. A „súlyosként érzékelt probléma” terén az általuk adott értékek messze kiugranak a többi csoport közül.⁹ Mindezt azonban úgy, hogy válaszaik a világot illetően rendkívüli mértékben egy irányba mutatnak¹⁰, az országos és helyi hatásokat illetően viszont rendkívül nagy szóródást mutatnak.¹¹ Vagyis a megkérdezett középiskolai tanárok tisztában vannak a Föld és a Kárpát-medence különböző ökoszisztémáinak rendkívüli sérülékenységgel, de az orszá-

gos és a helyi viszonyok között ők is bizonytalanok, hogy a természetes kiválogatódás (Herbert Spencer által a 'survival of the fittest' – „a legrátermettebb túlélése” kifejezéssel összefoglalt) darwini elve alapján az özön- és pusztulásjelenségek együtteseként jelentkező ökológiai válság vagy az alkalmazkodóképességből eredő új egyensúly létrejöttének valószínűsége mellett tegyék-e le a voksukat. A tömeges fajkipusztulást illetően tanáraink látták legsúlyosabbnak a helyzetet.¹² Mindez azt jelenti, hogy a fajkihalással kapcsolatban az átlagnépesség apokaliptikus / nem apokaliptikus elvárásai mentén gondolkodik, a természettudományos tárgyakat oktató tanárok pedig a veszélyeztetett fajok konkrét eseteit tartják számon. Bennük sem tudatosul, hogy napjaink tömeges fajvesztése az ember és azon belül is elsősorban az ember mezőgazdasági tevékenysége számlájára írható. Éghajlatváltozás esetén csak a legszélsőségesebben specializálódott fajok (például az északi sarkvidék jegesmedvéi) halnak ki, a többiek tudnak elvándorlással védekezni.

6. A megkérdezett a „survival of the happiest” elv milyen eszközeit ismeri, nevezi meg, alkalmazza ösztönösen? (Boldogságérzést okozó tudatmódosítás sport, zene, tánc, színeszi előadás, képzőművészet és egyéb alkotó tevékenységek által.)

Az északi Balaton-térség mai esetében kiemelt értéként jelenik meg a logikus gondolkodás¹³, melyet legjobban gyakorlatiasság értelmében fordíthatunk le. Ezzel összefüggésben rendkívül alacsony értékeket kapott a játékosság¹⁴, ami ebben az összefüggésben a felelőtlenség, gyerekeség konnotációs felhangjával rendelkezik. Alátámasztja ezt az értékelést az a jellemző, hogy kizárólag a középiskolás diákok értékelték játékosságukat kreativitásuknál magasabbnak.¹⁵ A megkérdezettek a kreativitást általában közepesen vagy kevésbé fontos értéknek tartják.¹⁶ A kreativitás mentális szerepére rákérdező egyéb változók is egyöntetűen ebbe az irányba mutatnak. A vizsgált népesség még valamennyire gazdag képzeletűnek tartja magát, de ezt is csak az középmezőny végén levő helyezéshöz elég. Az értékválasztásban a „kalandvágyó” jelleg nagyon alacsony pontszáma – értékelésem szerint – a mai magyar népesség állandóság, biztonság utáni vágyát tükrözi. A középiskolás korosztály után már az egyetemista korosztályban döbbenetes mértékben visszaesik a változásokat kalandként, kihívásként értékelő attitűd. Megdöbbentő tény, hogy az élete zömét a Kádár-rendszerben leélt nyugdíjas korosztállyal súlyozott átlagnépesség és a mai Balaton-térségi modern vállalkozói réteg között statisztikailag nincs különbség ezen a téren. Megerősíti megállapításunkat, hogy az attitűdválasztás másik adatsorában kivétel nélkül minden csoportban a „biztonság” mint „veszélymentesség” igénye kapta a legmagasabb pontszámot.¹⁷ Ez a hozzáállás – véleményem szerint – erősen tetten érhető a magyar népesség „csak ne legyen rosszabb” elvárásában. A média szintjén tehát a „hogy ne változzon semmi jóvátehetetlenül”, „hogy kiszámítható maradjon a jövő” üzenetek a magyar népességnél az európai átlagnál magasabb mozgósító erővel bírhatnak. Korlátozza ugyanakkor ennek az üzenetnek a hatását, hogy a vizsgált népességben az optimista víziók erőteljesebbek az apokaliptikusaknál, sőt az aktív és fel-növekvő generáció esetében ez az optimizmus meghatározó erővel bír.¹⁸

Visszatérve a mozgás és kreatív befogadás és alkotás kérdéskörére, a felmérés független változóinak tükrében az alábbi adatokhoz jutunk.¹⁹ A megkérdezettek 34,3 százaléka soha sem kirándul.²⁰ Pontosan ugyanekkora részük soha nem kertészkedik vagy barkácsol.²¹ A városi és az idős lét beszűkíti a vizsgált népesség létét, börtönszerűen az otthonhoz vagy taposómalom-szerűen az otthonhoz és a munkahelyhez köti őket. A szabadidő eltöltésére marad a televízió által nyújtott látszatvalóság az idősebbek, a televízió-internet kettőssége a fiatalabb korosztályok esetében.²² A médiajavak fogyasztása a könnyebben elérhető kínálathoz igazodik, hiszen a megkérdezettek majdnem fele (49,3 százaléka) sohasem gyakorolja a tudatos keresés, válogatás és választás magatartását.²³ A megkérdezettek több, mint fele (54,7 százaléka) sohasem jut el színházba vagy

koncertre.²⁴ Döbbenetesek az olvasással kapcsolatos adatok. A megkérdezettek között a rendszeres és elmélyült olvasás mind az örömszerzés, mind a művelődés, mind az önművelés formájában marginális szerepű.²⁵ Marad az információszerzés célú olvasás, melynek forrásai (az alapvetően napilap értelemben vett) újságok és az internet.²⁶ És ehhez hozzá kell tennünk, hogy a felmérés a rendkívül jó helyzetben lévő Közép-Dunántúlon, a Balatontól északra készült, és nem valamely hátrányos helyzetű magyarországi régióban.

Ezek az adatok egyértelműen alátámasztják azt az önvélekedést, melyet az északi Balaton-térség mai népessége a kreativitás tekintetében önmagáról gondol.²⁷ Ha a vizsgált népesség kreativitása sem a mozgásos tevékenységek, sem a szabadidő választott „hobby” formájában való igényes eltöltése, sem a művészi alkotás vagy alkotó befogadás formájában nem tud kifejeződni, ha az értékteremtő tevékenység nem tud közösségszervező erővé válni, akkor vajon miben nyilvánul meg a maradék kreativitás? A pénzszerzés és a pénz elköltésének kicsinyes, ügyeskedő módszertanában? A közelállók fizikai gondozásában való jártasságban a tartalmas együttlétek öröme helyett?²⁸ Valójában egy végtelenül izolált, igen fásult, beszűkült, igénytelen, (anyagi értelemben) megdöbbentően elégedetlen²⁹, kulturálisan szegényes életmódú társadalom képe áll előttünk, melyben nagyon alacsony fokon tudatosul, hogy egy embernek lehetnek és vannak is nem pénzügyi-anyagi igényei, és ezek találékony, nem anyagi szemléletű kielégítése egyúttal a minőségi boldogság lehetősége is. Az ágenscsoportok tagjaiban a találékony boldogságkeresésnek ezt a hiányát még ellensúlyozza a saját jósnak a mások iránti felelősség értékeivel való azonosítása.³⁰ Az átlagnépességen belül rendkívül magasra értékelt egocentrikus hedonizmus ugyanakkor a rangsorolásban érzékelhetően hátrébb sorol olyan kifelé irányuló attitűdöket, mint a barátság vagy a mások jólétére érzékeny altruista nyitottság.³¹ Mindezzel egyúttal megelőlegeztem válaszomat következő hipotézisemre:

7. A modernitás (modern életmód) a társadalom, a gazdaság és a politika olyan egymást katalizáló folyamataiból alakult ki, mint az iparosodás, a technicizáció, az individualizálódás, demokratizálódás, szekularizáció, (az élet általános) felgyorsulás(a) és a (korábbi) tradícióktól való megfosztás.

A Széchenyi István által kárhözhatott „felemás felvilágosodás” mai formáját, „felemás modernitás”-t látunk, amelyben a tradícióvesztés (a tradícióktól való megfosztás) ténye már egyértelmű³², a modernitás kiölte már a hagyományos világ készségfejlesztő gyakorlatait, de az újak lehetőségeit még töredékeiben sem használjuk ki.³³ Ha emellé odatesszük a felnövekvő generációnak a technikai civilizáció iránti elragadtatottságát, még hangsúlyosabban kell megismételnem előző tanulmányom egyik gondolatát, melyet kissé sarkosan így fogalmaztam meg: „Szükséges magunkban tudatosítanunk, hogy minden technikai fejlettségünk ellenére is két alapvetően szükséges túlélőképességünk a tűzgyújtás és a társas életre való képességünk.”

8. Mennyiben határozza meg a mai magyar közgondolkodást a „hatalmi központú kultúraépítés” alapértéke?

Politikai irányultság szerint a Balaton térségének népessége az adatfelvétel időpontjában (a) érzékelhető jobboldali orientációval (b) egyértelműen középre pozicionálta magát, (c) demonstratív elhatárolódva minden szélsőségtől.

A felnövekvő és az aktív korosztályoknál egyértelműen érzékelhető a jobboldali preferencia. Különösen erőteljes ez a középiskolás korúak, az egyházi értelmiség és a (politikai széljárásnak megfelelően) a polgármesteri tisztséget betöltők körében, míg az egyetemisták, tanárok, vállalkozók és médiaszakemberek inkább a közép felé orientálódnak. Az átlagnépességnél az összértéket az idősebb korosztály szocializmus időszakában

történet politikai szocializációja húzza némileg „bal” irányba. A politikai irányultság tekintetében a tanítók hozzáállása áll legközelebb az átlagnépességéhez. Az 1.4 adatsor értékválasztásaiban ugyanakkor egyértelműen kimutatható egy deficit a „függetlenség” kérdésében. Fontos hangsúlyozni, hogy az ideák szintjén nagyon erős a vizsgált népesség függetlenség iránti igénye.³⁴ Az előbbi deficit tehát egy reális és szkeptikus megállapítása annak a ténynek, hogy a vizsgált népesség függő viszonyban érzi magát egy egészségtelenül túlterjeszkedő, túlbujánzó és pártérdekek által meghatározott államtól. A polgármesterek esetében a függetlenség kiemelt hangsúlyozása ebben az összefüggésben azt jelenti, hogy elvi és deklarált szinten a közösség érdekeinek képviselőjét és szolgálatát a pártpolitikai érdekek elé helyezik. Az értékválasztásban alacsony pontszámot kapott „kalandvágyó” jelleg (és az ezzel egy az egyben korreláló „Keresi a kalandokat és szeret kockázatot vállalni. Izgalmas életet akar élni.” értékválasztás) szintén a mai magyar népesség biztonság utáni vágyát tükrözi.

9. Mennyiben határozza meg a mai magyar közgondolkodást a „szabadság általi kultúraépítés” alapértéke?

A „hatalmi szempontú kultúraépítés” kérdésének tárgyalásakor nyert eredményekhez képest teljes ellentmondásnak tűnik, hogy az az értékválasztás, hogy „Az embereknek azt kell csinálniuk, amit mások mondanak nekik. Az embereknek mindig be kell tartaniuk a szabályokat, akkor is, amikor senki se figyel rájuk” az egyik legalacsonyabb pontszámot kapta szinte minden csoportnál, még akkor is, ha az érték az életük jelentős részét a létező szocializmus leelő generációk értékválasztásaival érzékelhetően felfelé korrigál. A „Fontos számára, hogy saját maga döntsön arról, hogy mit csinál. Szeret szabad lenni és nem függeni másoktól” pedig minden csoportban a legmagasabb értéket kapta, még akkor is, ha az érték az aktív és felnövekvő generációk értékválasztásaival érzékelhetően lefelé korrigál. Ez utóbbi jelenség – úgy tűnik – előző állításunk második részével is belső ellentmondásban van. E komplex jelenségegyüttest első renden azzal kell magyaráznunk, hogy a magyarság körében a központi kormányzat társadalmi tőkéje igen alacsony. A magyar népességben hagyományosan is volt egy „kurucos” és „betyáros”, az államhatalmat kijátszani érénynek számító mentalitás, de ez igazából csak a létező szocializmus időszakában vált szakadékká. Az államszocializmus időszakában élt és szocializálódott magyar lakosságban jelentős az állami direktívákkal szembeni fenntartás. Ez a központi direktívákkal szembeni érzelmi elutasítás másrészt gyakorlati helyesléssel találkozhat abban a döbbenetes eltérésben, hogy az idősebb generációk és képzetlenebb társadalmi rétegek majdnem 73 százaléka tart a környezetvédelmi projekteket elfogadhatónak egyfajta parancsutasításos rendszert. Ezt úgy értelmezhetjük, hogy az ezt a mai nyugati világban szokatlanul magas arányt azok a válaszadók produkálták, akik a környezeti gondok és problémák hatékony megoldását egy gondoskodó államtól várják, legfőbb viszonyítási pontjuk a környezetpolitikában az állami-politikai hatalmi központ. Ettől viszont eleve elvárják, hogy határozott és erős legyen, és megfelelő iránymutatókkal szolgáljon az ökopolitika és az ökotudatosság terén, és ezeket a direktívákat az egyéb társadalmi szereplők partikuláris érdekeivel szemben is következetesen betartassa. Az „ökodiktátúra a közjő érdekében” gondolata az aktív és felnövekvő generációk, valamint a képzetlenebb rétegek esetében sokkal alacsonyabb. Közöttük a helyi autonómiák, önszerveződések léte sokkal elfogadottabb, amikor azon a véleményen vannak, hogy a helyi érdekeket mindenképpen figyelembe kell venni, és a helyi közösségekkel legalábbis egyeztetni kell. Emögött a gondolkodás mögött az állhat, hogy az átlagnépességnél magasabbra teszik a szubszidiaritás európai alapelvének értékét.

A politikai államhatalommal szembeni negatív hozzáállás ugyanakkor a politikai rendszerváltozással létrehozott többpárti demokrácia folyamatosan átmenetinek, termé-

ketlenül vitázónak, korruptnak és állampolgár-ellenesnek ítélt politikai viszonyai között nem tudott csökkenni. Ezért is maradt meg az „erős állam”-mal szembeni hagyományos fenntartás.³⁵ Sajnos az így kialakult és konzerválódott protesztérzés nem áll ellentétben azzal, hogy az önálló cselekvésről és vállalkozó kedvről leszoktatva a mai magyar népesség továbbra is túlzott mértékben várja boldogulását a politikai államhatalomtól.

A központi államhatalommal szembeni szkepszis a 3.1-es kérdésre adott válaszokat feldolgozó adatsor szerint kiterjed a nemzetközi szervezetekre, mint például az ENSZ megfelelő bizottságai, és az Európai Unióra, mely szervezeteket az északi Balaton-térség népessége tényleges hatalom nélküli, az emberektől távoli és bürokratikus intézményeknek tart. Az önkormányzatok ilyen szempontú alacsonyabb értékelése nem a velük szembeni bizalmi deficitet fejezi ki, hanem azt, hogy a vizsgált népesség szerint az éghajlatváltozást mégiscsak globális probléma, melyet kizárólag helyi eszközökkel nem lehet megoldani. A megyei önkormányzatoknak a települési önkormányzatokkal szembeni alacsonyabbra értékelését azzal magyarázhatjuk, hogy egyrészt a közvélemény ezt a szintet jelenleg egy felesleges, dologtalan, közbeiktatott szintnek tekinti, másrészt nem tudja, hogy a törvényi szabályozás a katasztrófavédelemben mégiscsak fontos jogosítványokat tart fent a megyei önkormányzatoknak.

10. A mai magyar közgondolkodásban mennyiben elfogadott tétel a tolerancia + kulturális pluralizmus = kreativitás tétel?

A világnézetét vizsgáló adatok (1.2. kérdésre adott válaszok adatsorai) egyértelművé teszik a mai Balaton-felvidék társadalmának magas szekularizáltsági fokát. Ez a jelenség különösen a felnövekvő és az aktív korosztályoknál magas, az országos átlagnál jobb összértéket csak a terület katolikus jellege magyarázza. A vallásgyakorlat gyakoriságára a független változók 10_16-os adatsorában adott válaszok alátámasztják ezt a nézetünket, mivel ezek alapján a Balaton-felvidék általános népessége a vallásgyakorlatot, vallási cselekményt – katolikus jellemző szerint – primer, sőt szinte kizárólagos módon a templomhoz köti. Ily módon jön ki felekezeti identitás és a templomlátogatás legalább évi néhány alkalmának szükségszerű egybeesése.

A két egymást kiegészítő adatfelvétel alapján pontosan definiálhatjuk azt is, mit értenek a megkérdezettek a „maguk módján vallásosnak”: vagy azt, hogy bár felekezeti kötődésüket még számon tartják, de már nem gyakorolják rendszeresen hitüket, vagy azt, hogy már nem is érzik magukat vallási közösséghez tartozónak.³⁶ Általában megállapítható, hogy a hagyományosan vett felekezeti identitását (1.2. kérdés 1. és 2. válaszlehetősége együtt) a terület népességének kevéssel több, mint a fele tartja számon. Az ágencsoportokon belül az adatok szórtak, de itt – mint említettük – a szekularizáltság foka még az átlagnépességnél is lényegesen magasabb. Mindez azt jelenti, hogy az átlagnépesség értékeit általában a tradicionális neveltetést kapott idősebb generációk válaszlai módosítják egyházasabb és erősebben kultúrfelekezeti³⁷ irányba. A különböző ágencsoportok egyházas vallásossági értékei még az átlagnépességétől is messze elmaradnak. Kiugróan alacsony a középiskolás diákok és a természettudományos tárgyakat oktató tanárok felekezeti kötődése (35,00 és 29,41 százalék). A fiatalok világnézete még képlékeny. Ezt mutatja, hogy az egyszerű megfogalmazás ellenére sem tudták magukat olyan kategóriákba besorolni, amelyek lényege annak eldöntése lett volna, hogy felekezeti kötődés híján inkább humanista, racionalista vagy ateista alapon álló embereknek tartják-e magukat. A vallás kötöttségei nem vonzóak számukra, már nem hajlandóak a hagyományos paktum alapján, kulturális alapon katolikusnak vagy protestánsnak vallani magukat, ugyanakkor nyitva hagyják a lehetőségét valami szellemi abszolútum, rendező elv létének. A felekezeti tudat értékei egyébiránt csak a polgármestereknél haladják meg jóval az átlagnépességét, de az ő esetükben lefelé korrigálja ezt az értéket alacsony val-

lási aktivitásuk. A tanítók és (nagy meglepetésemre) a vállalkozók felekezeti tudata az átlagnépességével összevethető. Figyelemre méltó tény, hogy az oktatás résztvevőiben a vallalt (mégpedig a racionalista alapú) ateizmus a társadalmilag ható ateizmusnál is két és félszer erősebb.³⁸ A racionalitás a megkérdozett középiskolai tanári preferenciáknál is érvényesül³⁹, így ott tudatos értékválasztási attitűdnek tekinthető, vagyis hogy a természetismereti tárgyak tanítását alapvetően a formalizált vallásos világnézettel összeegyeztethetetlennek tartják. Ez a fajta racionalitás, kiegészülve az iskolai résztvevők rendkívül alacsony egyháziasságával és felekezeti kötődésével, eredményezi azt, hogy a természettudományos oktatás egyértelműen vallástalan, sőt vallásellenes közegnek számíton. Ilyen módon a Balaton-felvidék oktatásügyében (a mai magyar oktatásügyi valósághoz hasonlóan) legfeljebb a hit- és erkölcsoktatásában szorgalmazhatná bárki, hogy kutassunk a flóra és fauna keletkezésének valósága után a bibliai teremtésmítoszokban, vagy építsük be a bibliai igazságokat az iskolai természetismeret-tanításba. Valószínűleg nem lenne annak sem befogadó közege, vagy éppen ellenkezőleg, ellenérzéseket keltene, ha valaki a mai elitista tudományosság totalitarizmusát kárhozná (vesd össze: Kovács, 2013, 114. o.). Hasonlóképpen a szekularizáltsági fok alapján kijelenthető az is, hogy az északi Balaton-térség népességében nem artikulálódik társadalmi igényként, hogy az Isten-kérdés vissza kíván térni a tudományba. Igény nemléteben pedig az ebben a törekvésben rejlő lehetőségeket sem tudjuk megtalálni. A természettudományos ismeretek mediáltságában elsődleges ágensek vallási attitűdjei az 1.2. adatsor alapján pedig arra utalnak, hogy a tanárok nemcsak szükségtelennek tartják, hanem egyenesen ellenségesen fordulnának egy ilyen igénnyel és törekvéssel szembe.

A polgármesterek magasabb fokú felekezeti identitástudatát főleg abból az irányból látom magyarázhatónak, hogy vezetőként szükségképpen és természetesen csatlakoznak, ápolják kötődésüket településük többé vagy inkább kevésbé élő és működő, de mégiscsak létező közösségeihez, és nem abból az irányból, hogy a vallásos emberek nagyobb közösség-szervező erőt és aktivitást tudnának kifejteni. Ezt a nézetemet támasztja alá, hogy az 1.4. adatsor értékválasztásaiban kiemelten tartják magukat logikusan gondolkodónak (gyakorlatiasnak).

A vallott ateizmus három kategóriában is vizsgálható. Az általános népességben a vallott ateizmus jelenléte minimális.⁴⁰ Mivel azonban itt a „független változók” között kontrollkérdés is rendelkezésünkre áll, kiderül, hogy a „Nem tartom magam vallásosnak, de hiszek Istenben, valami szellemi abszolútumban, valami rendező elvben” a másik helyen szinte kivétel nélkül „nem istenhívőként” határozza meg magát⁴¹, vagyis ezen emberek deklaráltan elutasítják, hogy az istenképről a zsidó-keresztény kultúrkör tradicionális keretei között gondolkodjanak, és világnézetük leginkább egyfajta keleti mintájú panteizmussal rokon. A „maga módján vallásos” és a „személyes istenhittel elutasítóan vallásos” különböző kategóriáinak fogalmi árnyalásához utólagos tapasztalat szerint érdemes lett volna bevezetni a „magánvallásosság” olyan kategóriát, mint a magán-/magányos imádság, elmélkedés, meditáció, amelyek felekezethez nem kötődő és a szellemi létet, rendező elvet feltételező személyek vallási/spirituális aktivitását illetően árult volna el fontos adalékokat.

Minimális a magukat humanista alapon ateistáknak vallók aránya.⁴² Ez ugyanakkor mindössze az 1933-as I. és 1973-as II. Humanista Kiáltvány ismeretének fokát jelzi.⁴³ Meggyőződésem szerint, ha az egyetértés fokát vizsgálnánk meg a II-nak a hagyományos vallásra vonatkozó állításával⁴⁴, a logikus, racionális gondolkodásra vonatkozó kérdések értékeivel erősen korreláló értékeket kapnánk. Megkérdozettjeink humanista értelemben vették azt a lehetséges világnézeti önjellemzést, miszerint „Nem hiszek semmiféle természetfeletiben, ugyanis a szeretetben hiszek.” A szeretet itt ugyanis a humanitásnak a közvéleményben bevett „emberségesség”, „emberiség” értelmében jelenik meg. Erről pedig ugyanazt kell mondanunk, mint az ateista humanizmusról: társadalmi méreteiben

elenyésző mértékű, arra mégis utal, hogy a mai magyar közgondolkodásban megjelenik a szekularizáció + tolerancia = erőszakmentesség tétele. A megkérdezettek között bizonyos csoportok esetében, mint a tanítók és a vállalkozók, abszolút értelemben ugyan alacsony, a többiekhez képest mégis kiugróan magas mértékben jelenik meg a gondolat, miszerint egyfajta személytelenített és szellemtelenített szeretet a vallás(i intolerancia) ellentéte lenne.

A Balaton északi térségének népessége értékválasztásaiban (az 1.4. kérdésre adott válaszok szerint) leginkább becsületesnek, szeretetteljesnek, felelősségteljesnek és gondoskodónak⁴⁵, tehát Erich Fromm-i értelemben (vesd össze: *Fromm*, 1998), egyértelműen humanista értékek alapján jónak tartja magát. Ez párosul egy olyan öntörvényűséggel, mely szélsőségesen individualista és nem belsőleg, nem értékalapon vezérelt. Ez az öntörvényű becsületfogalom a titkon maradó szabályszegéseket nem tekinti bűnnek⁴⁶, és a külső társadalmi hatás, a közvélemény ítélete is csak mérsékelt visszatartó erővel bír számára.⁴⁷ Mindez azt is jelenti, hogy az eredendő, a cselekedeti, gondolati és mulasztásos bűnök tekintetében nem vizsgálja magát, cselekedeteinek legfeljebb környezete közvélekedésére gyakorolt hatásait mérlegeli, de azt is praktikus-pragmatikus szempontok alapján. Ha mindenki önmaga bírója, akkor fel kell tennünk a kérdést: Miben nyilvánul akkor meg a transzcendencia szerepének eleve el nem utasítása a vizsgált népesség gondolkodásában? Véleményem szerint a megkérdezettek humanizmusa egyelőre nem akarja tudatosan nélkülözni a transzcendenciát, de csak a lét esetleges végső oka- és egyetemes boldogító céljaként, valamint az emberi jószágban való megerősítés területén. Ez arra utal, hogy napjaink magyarsága a Balaton-térségben a szellemi recepció terén korántsem jutott még el a posztmodernizmus magasabb színvonalára, ahol a nietzschei káoszelmélet következetes és tudatos alkalmazása sokkal bevettebb gondolkozásmód.

11. El kell-e/el lehet-e választani a természettudományos megközelítést az emberi lét egyéb (spirituális) magyarázataitól?

Az 1.1 kérdésben általában a közép dominál. Kultúrtörténetileg tekintve ez azt jelenti, hogy az emberek gondolkodása még mindig az európai kultúrkör hagyományos Arisztotelész – zsidó-keresztény kultúrkör – Linné tengelyébe illeszkedik bele. Ugyanakkor az adatsorok mintázatában meglepőnek tűnő jellegzetességeket fedezhetünk fel, mely leginkább nem a közepet, hanem a széleket érinti. 1) hatalmas a szakadék a középiskolás és az egyetemista diákok között abban, milyen mértékben érzik magukat a természet részének. Válaszaik teljesen más mintázatot mutatnak, és az utóbbiak esetében általában a magasabb értékek felé tolódnak el. Mindenképpen magyarázó okul szolgálhat, hogy a fiatal (1985 után született) korosztályon belül a felnőttkorba lépve a technikai civilizáció és az elektronikus kommunikáció kritikátlan bűvölete visszaszorul.

Az 1.1 kérdésre adott válaszok alapján a tanítók hozzáállása áll legközelebb az átlagnépességéhez. Kiugró különbség látható ugyanakkor a tanárok és tanítók között az ember és természet teljes egységének megítélésében. Ezt a különbséget ugyanakkor itt semmiképpen sem magyarázhatjuk spirituális okokkal, sokkal inkább azzal, hogy a természetismereti tárgyakat tanító általános és középiskolai tanárok kognitív attitűdjeikben is igyekeznek hivatásuk vélt vagy valós attitűdjeinek megfelelni. (Lásd a vizsgálatba vont tanárok szekularizációs attitűdjeit.)

Megalapozott lehet a hipotézis, hogy az a jelenség, hogy világnézetileg bizonyos csoportok esetében az ember és természet teljes egységének feltételezése az átlagnépességnél 3–5-ször magasabb, értelmiségi jellemzőnek tekinthető. Interjúkkal vizsgálendő, hogy milyen világnézeti alapon vallják magukat a természettel egynek. Az önálló egzisztenciaként létező világi értelmiség esetében feltételezhetjük a kérdésben a keleti vallások (a hinduizmus és a buddhizmus) és az (egyébként azóta némileg visszaszorult) '90-es

évek New Age mozgalmának hatását. Továbbá váratlan és meglepő volt számomra a lelkészi réteg ilyen magas (16,20 százalékos) „panteista” beállítottsága. Ezen a helyen tovább kell az adatokat bontani. Ha feltételezésem beigazolódik, és ezen válaszok túlnyomó többségét római katolikus egyházi szolgák adták, akkor ez egyértelmű jele az újfajta katolikus (főleg egyfajta szerzetesi) lelkiség terjedésének. Ennek alapvető jellegzetessége, hogy szakít a katolicizmus skolasztikus, tridentinumi, barokk, janzenista és jozefinista fejlődésével, és a szakralitást visszahelyezi a természeti térbe. Ennek a jelenségnek a vizsgálata további vallásszociológiai kutatásokat is szükségessé tehet, hiszen egyáltalán nem mindegy, hogy valaki valódi (szerzetes)rendi gyökereinek újra megtalálása, a keleti misztikával (beleértve a magyar sámánmúltat is) való szinkretizmus, vagy a ma divatos, a zarándoklatokat az öko- és kultúratörténeti turizmussal összemosó gondolatok hatására vallja az ember és a természet teljes egységének egyébként nem biblikus gondolatát.

Korábbi tanulmányomban részletesen foglalkoztam a haszonelvű kapitalizmus kialakulásának kultúrtörténeti kérdéseivel, melynek nyomán a pénzelvűség általános, mindent meghatározó értékmérővé válhatott, és amely gazdasági, társadalmi és értékrendi világot az ökotudatosság képviselői a legnagyobb ellenségnek tartanak, mint ami a tőkeforgás állandó fokozásában érdekelt, így eleve elutasítja azt, hogy a fenntartható fejlődéshez szükséges lenne a hétköznapi általános lelassítására („die allgemeine Entschleunigung des Alltagslebens”). A pénzelvű kapitalizmusra vonatkozó hipotéziseimet egybegyűjtve, együtt veszem őket vizsgálat alá.

12. Mely társadalmi rétegek értékrendjében és mennyiben alapvető, meghatározó érték a pénzben mérhető szakmai és gazdasági siker? Mennyiben tudatosul a mai magyar közgondolkodásban, hogy a pénzben mérhető szakmai és gazdasági siker alapvetően egy mesterséges gazdasági környezetben vezet túléléshez? Mennyiben köti össze a mai magyar közgondolkodás a pénzben mérhető szakmai és gazdasági sikert az emberi létfenntartásban és fajfenntartásban való eredményességgel? Mely társadalmi rétegek értékrendjében és mennyiben magas elutasítottságú a pénzben mérhető szakmai és gazdasági siker etikai alapon önzés, pazarlás, mohó bírvágy címén?

Az északi Balaton-térség mai magyar társadalma nem tartja kizárólagos értéknek az anyagi jólétet⁴⁸, sőt az ágenscsoportokban a gazdagság mint pénzben mérhető siker fontossága nem sokkal haladta meg a közepes szintet. Elvárásunkkal ellentétben a vállalkozói réteg is alig értékelte magasabbra ennek relevanciáját a többi ágenscsoportnál. Sajátos módon azonban az átlagnépesség preferenciái ezeket az értékeket a társadalmi ágenscsoportokhoz képest érzékelhetően felfelé húzzák.⁴⁹ Vizsgálunk kell ugyanakkor azt is: az anyagi jelentőségének ez a deklarált elutasítása mennyiben haladja meg a hétköznapi bölcsesség elfogadásának szintjét, miszerint „a pénz nem boldogít”. Ezen a helyen kell megemlítenem: az északi Balaton-térség mai magyar társadalmára legfeljebb korlátozottan érvényes az „önimádat társadalma” Christopher Lasch-i jellege. Az amerikai szociológus ugyanis 1978-ban az USA korabeli társadalmát a hedonizmus és a sikerorientáltság (és a sikertelenségtől való mániákus félelem) jellemzői alapján nevezte ilyennek. A tárgyalt kérdőívben hét értékválasztás utal ezekre a jellemzőkre: a „Fontos számára, hogy jól érezze magát. Szereti kényeztetni magát” (hedonizmus) és a „Fontos számára, hogy nagyon sikeres legyen. Reméli, hogy az emberek elismerik teljesítményeit.” (sikeresség, sikertelenségtől való alapvető félelem). Vizsgáljuk meg a kérdést: Fontos és mindenek előtt való, alapvetően meghatározó értékeként szerepelnek ezek a jellemzők a válaszadók értékválasztásaiban? A nyert adatok alapján igen vegyes kép tárul elénk. A „siker” fogalmának a Balaton-vidék népességében még mindig van valami negatív és anyagi mellékjelentése, és az emberek nem azonosítják a sokkal (átlagosan 0,3 egységgel) pozitívabban értékelt „becsület”, „elismertség”, „nemes tett”, dicsőség”

fogalmaival.⁵⁰ Ez a jelleg mindenképpen értékelhető egyfajta pozitív társadalmi konzervatívizmusnak, másrészt visszatükrözi azt az általánosan elterjedt szkeptikus és pesszimizista vélekedést is, miszerint jelenleg nem csak becsületesen, vagy éppen nem becsületesen lehet sikeressé válni. Az egyetlen csoport, ahol a két kategória egybeesik, az egyetemistáké, és ahol közel esik egymáshoz, a középiskolás diákoké. Ezekben a rétegekben tehát a siker egyenlő a megbecsültséggel. A „siker” és a „megbecsültség” a vizsgált népességben együttesen a nyilvánosság tereinek érték kategóriái. Ez magyarázza az átlagnépességben, a fiatalabb korosztályok, a médiászakemberek és a polgármesterek között a többiekénél relevánsan magasabbra, a tanárok, tanítók, egyházi tisztviselők és vállalkozók között a többiekénél relevánsan alacsonyabbra értékeltségüket. Mindenképpen rá kell mutatnunk arra is, hogy a hedonista értékek a képzetlenebb és alacsonyabb társadalmi rétegekben erőteljesebbek, és a képzetesebb társadalmi ágencsoportok ezek jelentőségét alacsonyabbra értékelik. Az, hogy összességében a hatalmi diktátumok⁵¹, az anyagiak értéke és a hedonizmus terén ekkora szakadék figyelhető meg az átlagnépesség és a társadalmi ágencsoportok között, mind arra utalnak, hogy az északi Balaton-térség mai magyar társadalma jellemzően nem középosztályi társadalom, ahol a középosztály értékrendje társadalmilag meghatározó szerepű. A középrétegi jellemzőkkel bíró ágencsoportok társadalmi minta értékrendje nem tudja magához emelni a magát nagyobb részt szintén középosztályinak valló átlagnépesség 20,7 százaléknyi alsó rétegét⁵², melynek mentalitása így saját csoport-értékrendként elkülönülve (egyfajta „proli-módi”-ként) markáns nyomot hagy az átlagnépességben. De lehet-e valójában középrétegekről beszélni ott, ahol egy 77,7 százaléknyi állítólagos középosztály mellett is csak 17 százalékos az anyagi elégedettségi mutató?⁵³

A tanulmány befejezésekképpen fogadjuk össze az eredményeket. Definiáltuk a környezeti érzékenység, környezeti attitűd fogalmait. Kiválasztottuk ezek legfontosabb történetileg determinált elemeit, amit elneveztünk a környezeti érzékenység történeti mintázatainak. A környezeti érzékenység

legfontosabb történeti mintázatainak az alábbiakat találtuk: (1) a természet feletti uralom és a tőle való függőség; (2) a technikai civilizációval kapcsolatos attitűdök; (3) a környezeti eszme; (4) az optimista és apokaliptikus várakozások; (5) a forradalmi gondolatok

Pozitívumként elmondható, hogy az északi Balaton-térség mai magyar társadalmának természet iránti elkötelezettsége erős, hagyományos becsületfelfogása és humanista alapállása kontroll alatt tartja a pénzhez, anyagiakhoz és haszonhoz való viszonyát. A valós szekularizált-ság erős jegyei miatt a kérdés vallási szempontú tematizálása nem járna eredménnyel, sőt kontraproduktív lenne. Döbbenetes ugyanakkor a tárgyalt társadalom „szakadásokban” mutatkozó nem középosztályi jellege. Az alsóbb rétegek kulturális mentalitása négy területen különül el markánsan a középosztályitól: a hatalmi diktátumok alkalmazhatósága, az anyagiak és a hedonizmus értéke, valamint a közoktatással kapcsolatos negatív attitűdjeik (a közoktatás alacsony társadalmi tőkéje). A hedonizmus értékének előtérbe helyezése érezhetően háttérbe szorítja ezen rétegek értékválasztásaiban a személyes kapcsolatok értékeit.

kérdésköre; (6) a „survival of the happiest” (a boldogság mint kreatív tudatmódosítás) elv; (7) a modernitás; (8) „a hatalmi központú kultúraépítés”; (9) „a szabadság központú kultúraépítés”; (10) a tolerancia + kulturális pluralizmus = kreativitás tétel; (11) a világ természettudományos, szekularizált és spirituális magyarázatai; (12) a modern kapitalizmus mint mohó pénz- és bírvágy. Társadalompolitikai szempontból szükséges, hogy megvizsgáljuk azokat az erősségeket és gyengéket, melyek az ezekkel a történeti mintázatokkal kapcsolatos attitűdökből adódnak. Pozitívumként elmondható, hogy az északi Balaton-térség mai magyar társadalmának természet iránti elkötelezettsége erős, hagyományos becsületfelfogása és humanista alapállása kontroll alatt tartja a pénzhez, anyagiakhoz és haszonhoz való viszonyát. A valós szekularizáltság erős jegyei miatt a kérdés vallási szempontú tematizálása nem járna eredménnyel, sőt kontraproduktív lenne. Döbbenetes ugyanakkor a tárgyalt társadalom „szakadásokban” mutatkozó nem középosztályi jellege. Az alsóbb rétegek kulturális mentalitása négy területen különül el markánsan a középosztályitól: a hatalmi diktátumok alkalmazhatósága, az anyagiak és a hedonizmus értéke, valamint a közoktatással kapcsolatos negatív attitűdjeik (a közoktatás alacsony társadalmi tőkéje). A hedonizmus értékének előtérbe helyezése érezhetően háttérbe szorítja ezen rétegek értékválasztásaiban a személyes kapcsolatok értékeit. Az állam mint társadalmi közhatalom alacsony társadalmi tőkéje, az elégedettségi mutatók alacsony volta, valamint gyakorlati kreativitás szinte teljes hiánya a humánökológiai alkalmazkodóképesség kultúrtörténeti mintázatainak legkirívóbb deficitjeit jelentik.

Irodalomjegyzék

Fromm, E. (1998): *Az önmagáért való ember. Az etika pszichológiai alapjainak vizsgálata*. Napvilág Kiadó, Budapest.

Kovács Kálmán Árpád (2013): a humánökológiai alkalmazkodás kultúrtörténete az újabb német szakirodalom tükrében. *Iskolakultúra*, 23. 12. sz. 123–139.

Takács-Sánta András (2008): *Bioszféra-átalakításunk nagy ugrásai*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.

Jegyzetek

¹ „Független változók” 7., társadalmi osztályhelyzetet vizsgáló kérdése. (Megjegyzendő, hogy a felső rétegbe senki sem sorolta magát.)

² Lásd az 1.1. kérdés diagram választásainak számszerűsített adatsorokban való feldolgozását.

³ Lásd az 1.5. kérdés válaszai közül a „Komoly meggyőződése, hogy az embereknek óvniuk kell környezetüket. Fontos számára, hogy vigyázzon a környezetére.” értékválasztása az összes ágencsoport esetében az első helyre került, az átlagnépességen belül pedig a „függetlenség”, a „hedonizmus” és a „környezetvédelem” úgy alkotja a dobogós helyezéseket, hogy minden mást szignifikáns mértékben megelőzve az egymásoz viszonyított értékviszonyuk a statisztikai hibahatáron belül mozognak (5,35; 5,29; 5,27).

⁴ Lásd az 1.1. kérdés diagramválasztásainak számszerűsített adatsorokban való feldolgozását.

⁵ Lásd az 1.5. kérdés válaszait feldolgozó adatsort.

⁶ „Megítélése szerint milyen mértékben tehetnek az alábbiak az éghajlatváltozás ellen? Oktatási szakemberek”

⁷ Lásd az 1.5. kérdés válaszait feldolgozó adatsort.

⁸ Tízfokozatú skálán 7,91; 6,87; 6,61-es átlagértékek.

⁹ Tízfokozatú skálán 8,23; 7,45; 7,15.

¹⁰ Az 1,366-os középtől való átlagos távolság a legkevésbé az összes közül.

¹¹ A 2,012-es; 2,119-es középtől való átlagos távolságok messze a legnagyobbak az összes közül.

¹² A 2.10. kérdésre adott válaszok adatsorai alapján 4,13-os átlag (öt fokozatú skálán), szamban az átlagnépesség 3,58-as és az ágencsoportokkal súlyozott összérték 3,71-os átlagával.

¹³ 1.4. kérdéssor „Milyenek tartja magát? Logikusan gondolkodó”.

¹⁴ 1.4. kérdéssor „Milyenek tartja magát? Játékos”.

¹⁵ 1.5. kérdéssor „Fontos számára, hogy új dolgokat találjon ki, hogy kreatív legyen. Szereti a dolgokat a saját egyéni módján intézni”.

¹⁶ Ugyanott.

¹⁷ 1.5-ös adatsor „Fontos számára, hogy biztonságos körülmények között éljen. Elkerül mindent, ami veszélyezteti a biztonságát.”

¹⁸ Lásd korábban.

¹⁹ Utólagos tapasztalatként megállapítható, hogy a négyértékű változók helyébe az adatfelvevő lapon hatos skálát kellett volna alkalmazni a „naponta”, „hetente néhányszor”, „hetente”, „havonta néhányszor”, „havonta”, „évente néhányszor”, „évente vagy ritkábban” válaszlehetőségeivel. Így ugyanis a szélső értékeken belüli árnyalatok nem különülnek el léleképben egymástól.

²⁰ 10_11-es jelzésű független változó.

²¹ 10_10-es jelzésű független változó.

²² 10_07-es és 10_09-es jelzésű független változók.

²³ 10_06-os független változó.

²⁴ 10_05-ös független változó.

²⁵ Lásd a 10_02-es, 10_03-as és 10_04-es jelzésű független változók adatait.

²⁶ 10_01-es és 10_09-es jelzésű független változók.

²⁷ Lásd korábban.

²⁸ Lásd „gondoskodó” személyiségjelleg az 1.4. kérdéshez tartozó adatsorban.

²⁹ Az átlagnépesség 82,7 százaléka érzi úgy, hogy anyagilag inkább nem boldogul, és csak 17 százaléka elégedett helyzetével többé-kevésbé. „Független változók” 6., anyagi helyzetre vonatkozó kérdése.

³⁰ Lásd korábban az 1.4. kérdéshez tartozó adatsor elemzését.

³¹ Az 1.5. kérdéssor értékeinek rangsorrendje az átlagnépességben belül növekvő rangsorban: kalandvágy – szabálykövetés – erős állam – pénz – innováció – siker – visszafogottság – kreativitás – elvárt viselkedés – megbecsültség – tolerancia – egyenlőség – tekintély kivívása – altruizmus – örömelv – barátok – hagyománytiszteltet – kockázatkerülés – környezet – hedonizmus – függetlenség. Finomítja ezt a helyzetet, hogy az átlagnépességben a „függetlenség”, a „hedonizmus” és a „környezetvédelem” olyan dobogós triádst alkot, hogy minden mást szignifikáns mértékben megelőzve az egymáshoz viszonyított értékviszonyok a statisztikai hibahatáron belül mozognak (5,35; 5,29; 5,27). Tíz tetszőleges mintavétel esetében tehát négy-hatszor a „függetlenség” végez az első helyen két-háromszor viszont a „környezet” és a hedonizmus”. Előbbi esetben a „környezet” és a hedonizmus” egyenlő arányban osztozna a második helyezésem, utóbbi esetben viszont a „függetlenség” ezüstérme lenne a biztosabb variáció. Tíz tetszőleges mintavétel esetén egyszer esetben a „függetlenség”

biztosan csak a dobogó harmadik helyén végezne. Ugyanez a sorrend az ágencsoportokkal súlyozva: szabálykövetés – pénz – kalandvágy – siker – visszafogottság – tekintély kivívása – erős állam – elvárt viselkedés – innováció – megbecsültség – tolerancia – kreativitás – egyenlőség – örömelv – hagyománytiszteltet – hedonizmus – altruizmus – kockázatkerülés – barátok (holtverseny) – függetlenség (holtverseny) – környezet, mégpedig úgy, hogy az első helyezett javára szignifikánsnak tekinthető (0,18-os) előny mutatkozik.

³² Az idősebb generációkat nagyobb arányban reprezentáló átlagnépességben belüli a „hagyománytiszteltet” még viszonylag előkelő helyen, a második vonalban található, míg az ágencsoportokkal és a középiskolás diákok csoportjával együtt ez már egyértelműen csak a középmezőnyben foglalhat helyet.

³³ A kérdés továbbvitelét lásd a „Hatalom általi kultúraépítés” és a „Szabadság általi kultúraépítés” pontjainál, ahol kitérek majd az államszocialista rendszer, a kádárizmus és a rendszerváltozás antimodernizációs, az állami társadalmi tőkét romboló torzító hatásaira is.

³⁴ Az 1.5. kérdésre adott válaszok szerint az átlagnépesség értékválasztásban az első helyet foglalja el, amit az ágencsoportok értékválasztásai is csak a második helyre húznak vissza.

³⁵ Lásd még az 1.5. kérdéssor válaszai között az „erős állam” értékének következetes rendkívül hátra helyezését.

³⁶ „Független változók” 1. egybevont és kérdőív 1.3. kérdésre két kategóriára osztott válaszlehetőségei szignifikánsan ugyanazt a 41 százalékos körüli arányt adják.

³⁷ Kultúrfelekezeti identitás alatt értem ezen a helyen azoknak vallási kötődését, akik felekezeti kötődésüket még számon tartják, de ezt már csak egyfajta gyökértradíciónak és kulturális mentalitásnak tartják, és vallásukat legfeljebb évi néhány alkalommal hagyományként gyakorolják.

³⁸ Lásd az 1.2. kérdés „Nem hiszek semmiféle természetfelettiben, ugyanis gyakorlatias, észelvű vagyok” válaszlehetőségére vonatkozó adatokat.

³⁹ Lásd az 1.4. kérdés „Logikusan gondolkodó” értékpreferenciája a polgármesterek után a középiskolai tanárok között a második legmagasabb, megelőzve és a vállalkozói réteget. Finomítja ezt a sorrendet, hogy a három csoport, de az első kettő értékeinek különbségei messze a statisztikai hibahatáron belül maradnak (5,22; 5,19; 5,14).

⁴⁰ Lásd a vallási világnézetet vizsgáló 1.3. kérdésre adott válaszok adatait.

⁴¹ „Független változók” 1., vallásosságot vizsgáló kérdésére adott válaszok adatai.

⁴² Lásd az 1.2. kérdésre adott „Nem hiszek semmiféle természetfelettiben, ugyanis humanista vagyok.” válaszlehetőségének értékeit.

⁴³ Vesd össze: 2014. augusztus 31-i megtekintés, <http://www.szabadgondolkodo.hu/ateizmushonlap/manifh.html>

⁴⁴ Ugyanott: „A hagyományos istenhít, különösen az imákat meghallgató Istenbe vetett hit, mely szerint Isten az emberekért él és gondoskodik róluk, meghallgatja és megéri imáikat, s képes cselekedni is hatásukra, bizonyítatlan és túlhaladott hit. A kritikátlanul elfogadott megváltástan káros eszmének minősíthető, mert a földi élet után elérhető mennyország hamis reményével vezeti félre az embereket. Az ésszerűen gondolkodók a túlélés más eszközeit keresik.”

⁴⁵ A „gondoskodó” jelleg értelmezését lásd korábban.

⁴⁶ Az 1.5. kérdésben az „Azt gondolja, hogy az embereknek azt kell csinálniuk, amit mások mondanak nekik. Azt gondolja, hogy az embereknek mindig be kell tartaniuk a szabályokat, akkor is, amikor senki se figyelni őket” állítás kivétel nélkül minden csoportban a legnegatívabb attitűdök valamelyikét váltotta ki. Pontos értelmezését lásd korábban a „kurucos, betyáros mentalitás” leírásánál.

⁴⁷ Az 1.5. kérdésben az „Fontos számára, hogy mindig megfelelően viselkedjen. El akarja kerülni, hogy olyat tegyen, ami más ember szemében helytelen” állítás a nyugdíjas korosztályt erőteljesebben repre-

zentáló átlagnépesség hagyományos értékrendet tükröző attitűdjeivel is csak a középmezőnyben végzett, az aktívabb korosztályt képviselő ágencsoportokban már az alsó közép kategóriában végzett, míg a fiatalabb generáció értékítéletében egyértelműen a sor végére került.

⁴⁸ Erre a jellemzőre az 1.5. kérdés „Fontos számára, hogy gazdag legyen. Azt akarja, hogy sok pénze és drága dolgai legyenek.” értékválasztásai utalnak.

⁴⁹ Állításomat a több, mint 0,5-es érték többlet miatt akkor is alátámasztottnak látom, ha mindez mindössze arra elegendő, hogy a pénz, az anyagiak szerepét az ágencsoportok értékválasztásaiban 21 tagú értéklistánk utolsó előtti helyéről az átlagnépesség választásai két hellyel előbbre sorolják. Tehát az átlagnépesség a pénz, az anyagiak szerepét még mindig a legkevésbé fontos értékek között tartja nyilván.

⁵⁰ 1.5. „Fontos számára, hogy megmutassa képességeit. Azt akarja, hogy az emberek nagyra becsüljék azért, amit tesz.”

⁵¹ Lásd korábban.

⁵² Lásd a „Független változók” 7., társadalmi osztályhelyzetet vizsgáló kérdésre adott válaszok adatait.

⁵³ Lásd a „Független változók” 5., anyagi helyzetre adott válaszainak adatait.